
Molly Young

Mindennek a háttérében az undor áll

Két jőnevű tudós lép be egy étterembe Manhattanben. Ez az első találkozásuk – valójában randevújuk – és 2015-öt írunk. A férfi pehelytollkabátot visel a jeges téli éjszaka hidege ellen. A nőnek csillogó fehér, dús haja van. Az étterem a bohém West Village egy meghitt csücskében van és libamáj a menü. A férfi nem tudja, hogy valami nincs rendjén tollkabátjának belsejével, és hogy a bélésanyag felhalmozódott az alsó szegély mentén, feltűnő dudort képezve a deréktájon. A nő üdvözlés közben észreveszi a kidudorodást, és felteszi magának a kérdést: Vajon kolosztómiás zacskót hord?

Asztalhoz ülnek, de a nőnek másutt jár az esze. Miközben életükről beszélgetnek – volt házastársokról, munkáról, érdeklődési körökről – a nő végig a kolosztómiás zacskóra gondol. Tényleg az lenne? A két tudós abban az életkorban van, amikor egy ilyen műtéti beavatkozás még nem igazán gyakori, bár nem elképzelhetetlen. Vacsorájuk végeztével a férfi vonatra ül, és visszamegy Philadelphióba, ahol él, a nő pedig hazatér Upper West Side-i lakásába. A randevú – a férfi hastájéka körüli rejtély ellenére – kellemesnek mondható.

A kérdés csak a harmadik találkozón oldódik meg: nem kolosztómiás zacskóról van szó. „Csak próbára akartam tenni – tréffálgozott később a két tudós egyike, Paul Rozin –, hogy lássam, elviselne-e engem így is.” (A férfi nem tette próbára a nőt; nem volt tudatában a kidudorodásnak.) „Kissé meg voltam ijedve” – vallotta be a másik, Virginia Valian.

Úgy is volt helyénvaló, hogy egy képzeletbeli kolosztómiás zacskó játsszon főszerepet a pár első találkozásja alkalmával. Paul Rozin sok mindentről ismert – kiváló pszichológus, aki

52 éven át tanított a Pennsylvania Egyetemen, kitüntetések és ösztöndíjak sorát nyerte el, befolyásos tudományos művek százait jelentette meg, szerkesztői bizottságok tagjaként és az egyetem pszichológia-tanszékének vezetőjeként tevékenykedett – leginkább azonban az undor témakörében végzett munkája miatt örvend ismertségnek. Az 1980-as évek elején Rozin észrevette, hogy meglepően kevés adat áll rendelkezésre az életnek ezzel a mindenkit érintő oldalával kapcsolatban. Furcsának gondolta, hogy az úgynevezett hat alapvető érzelem – harag, meglepetés, félelem, öröm, szomorúság, undor – közül ennyire kevés figyelmet szenteltek az utolsónak.

Ha már egyszer ráhangolódtunk az undorra, akkor mindenütt találunk undorodnivalót. Reggeli ingázásunk közben meglátjuk az úton egy halálos baleset nyomait vagy megborzongunk egy patkány látványára, ahogy az a metrósínek közti szemétben kutat. Munkahelyünkön gyanakvó pillantásokkal kísérjük azt a kollégát, akik a vécéről visszajövet elmulasztja piszkos kezének megmosását. Otthon kicseréljük a gyerek pelenkáját, megszüntetjük a dugulást a zuhanylefolyóban, kiürítjük a macskaalmos dobozt, kinyomunk egy gennyes pattanást, és kidobjuk a penészes maradékot a hűtőből. Ha sikerül egy napot az undor bármelyik formájának megtapasztalása nélkül eltöltenünk, akkor vagy csecsemők vagyunk vagy kómában fekszünk.

Az undor alakítja viselkedésünket, a technikai megoldásainkat, az emberi viszonyainkat. Emiatt használunk dezodort, ezért vetjük be magunkat a fürdőszobába és eszünk villával ahelyett, hogy pusztá kézzel nyúlánk az ételhez. Felöltösként fogselyemmel tisztítom a fogamat, mert egyszer egy fogorvos azt mondta nekem tizenéves koromban, hogy „Fogselyem nélkül olyan a fogmosás, mintha úgy zuhanyoznánk, hogy közben rajtunk van a cipőnk”. (Vajon

a fogorvosi képzésen tanítják ezt a mondatot, vagy a saját agyából pattant ki? Mindegy is, ezzel a pár szóval sikerült elérnie azt, amit egy évtizedes szülői nyaggatásnak nem.) Nézzük meg a viselkedéskultúrát irányító legtöbb elv hátterét, és undorelkerülő technikák szövevényét találjuk. Az érzelmeket irányító szabályok minden kultúrában, a történelemnek minden egyes időszakában léteztek. És bár az undor „bemeneti adatai” – vagyis hogy pontosan mit tekintünk undorítóknak – különbözök az egyes helyeken, „kifejezési formája” nem túl változatos: jellegzetes elfintorodó arckifejezéssel jár, amely magában foglalja a leengedett állkapcsot és gyakran előrenyújtott nyelvet; néha fintorítjuk az orunkat, és felhúzzuk felső ajkunkat (Jerry a *Seinfeld* című vígjáték csaknem minden epizódjában csinálja egyszer). Az elfintorodás gyakran hányingerrel jár, és menekülésre késztet, vagy arra, hogy egyéb módon kerüljünk távolabb a kellemetlen dologtól, valamint készletet érzünk arra, hogy tisztálkodjunk.

Minél többet olvasunk az érzelmek történetéről, annál inkább meg vagyunk győződve arról, hogy az undor az az energia, amely látszólag egymáshoz nem kapcsolódó jelenségek egész sorát táplálja, véget nem érő kultúrharcainktól a kóser törvények létezésén és a *4chan* hírhedt internetes platformon át a sellőkig. Az undor olyan testi élmény, amely társas életünk minden szegletébe beférkőzik, egy evolúciós hardver, amelyet gyomrunk védelmére terveztek, és amely a lelkünket védő rendszerré bővült.

Modern korunkban Darwin figyelte meg elsőként, hogy mi történik akkor, ha bedob egy kavicsot az undor tanulmányozásának zavaros tavába. *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése* című munkájában leír egy esetet, amely vele történt a Tüzföldön, ahol egyszer egy darab konzervhúst evett ebédre az egyik táborhelyen. Amint falatozott, odajött hozzá egy „mezítelen vadember”, egyik ujjával beletürt Darwin ebédjébe, és „rendkívüli undort mutatott annak puhasága miatt”. Darwin viszont attól undorodott, hogy egy idegen nyúlt az ételéhez. A tudós ebből arra következtetett, hogy a másik embert taszította a hús szokatlan

állaga, ugyanakkor kevésbé tudott magyarázatot adni saját reakciójára. Végül is a „vadember” kezei nem tűntek piszkosnak. Miért okozott problémát a beleturkálás, amely ehetetlenné tette Darwin ételét? A másik ember mezítelensége miatt? Vagy talán idegen volta miatt? Továbbá miért van az, csodálkozott Darwin – egy másik ismerős példát hozva –, hogy a leves látványa undorítóknak hat egy férfi szakállára kenve, bár „magában a levesben természetesen semmi undorító nincs”?

A Darwint követő, undorral foglalkozó írások közül kettőt kell kiemelnünk, amelyek két – pár év különbséggel született – magyar ember, Kolnai Aurél (sz. 1900) és Angyal András (sz. 1902) tollából származnak. Nem találtam semmiféle, arra vonatkozó bizonyítékot, hogy ismerték volna egymást, de valószínűtlennek tűnik, hogy Angyal, akinek az undorról szóló tanulmánya 1941-ben jelent meg, ne merített volna honfitársának művéből, amely 1929-ben látott napvilágot. Bármily különös, de az Angyal-tanulmányban nincsen utalás Kolnaiéra. Az egyik lehetőség, hogy Angyal elfelejtette idézni a forrásait. Egy második lehetőség, hogy tényleg nem tudott a korábbi tanulmányról, amely esetben el kell gondolkoznunk azon, hogy vajon volt-e valami olyan túlzott mértékben undorító a huszadik század eleji Közép-Európában, hogy az két ott született embert a – senki által komolyan nem vett – téma hosszas vizsgálatára készítetett.

Egy harmadik lehetőség, hogy Angyal elkezdte olvasni Kolnai tanulmányát, és félúton feladta a frusztráltság érzése miatt. A máskülönbön kiváló Kolnai-írás olvasmányként olyan nehéz, mint a fémek közt az ozmium. A tanulmány telis-tele van riasztó idézetekkel és a baklava rétegeire emlékeztető, egymásra halmozódó tagmondatokkal. Mindazonáltal Kolnai volt az első, aki számos olyan felismerésre jutott, amelyek mára teljesen elfogadottak a szakmában. Rámutatott arra a látszólagos ellentmondásra, hogy az undorító dolgok gyakran „furcsa vonzerővel” bírnak – gondoljunk csak a fültisztító pálcikára, amelyet egy fülzsírral teli hallójáratból húzunk ki, vagy plasztikai sebészeti műtétet bemutató valóságshow-kra, illetve a *Rettegés*

foka (Fear Factor) című, ocsmányságokat levetítő – angol nevén – stunt/dare show-ra. Megállapította, hogy elsősorban a szaglás, ízlelés, látás és tapintás útján érzékeljük az undort, és hangsúlyozta, hogy a hallás nem játszik túl nagy szerepet az undorkeltésben. „Hiába keresgélünk a hallási ingerek közt akár csak megközelítőleg azonos erejű megfelelőjét olyasminek, mint az az érzet, amelyet valamilyen orrfacsaró bűz, egy petyhüdt test, vagy felmetszett has kelt”.

Kolnai számára az undor tárgyát leginkább az oszló tetem példázza, amely azt szemléltette számára, hogy az undor nem a bomlás *tényéből*, hanem annak *folyamatából* fakad. Gondoljunk csak a holttest és a csontváz közti különbségre. Bár mindkettő a halál tényének igazolására szolgál bizonyítékul, míg a tetem undorító, a csontváz a legrosszabb esetben is csak nagyon ijesztőnek nevezhető. (Hamlet se igen vette volna a kezébe az udvari bolond rothadó fejét, hogy hozzá intézze szavait.) Kolnai érvelése szerint a különbségnek a bomló tetem dinamikus természetéhez van köze: az a tény, hogy változtatta a színét és formáját, változó szagokat keltett, és egyéb módon is az élet jelenlétét sugallta a halálon belül.

Angyal azzal érvelt, hogy az undor nem kötődik szigorúan érzékszerveinkhez. Lehet, hogy kellemetlennek tapasztalunk színeket, hangokat, ízeket és szagokat, de önmagukban ezek soha nem lennének undorítók. Szemléltetésül elmond egy történetet arról, hogy sétált egy mezőn, és elhaladt egy kunyhó mellett, amelyből átható – elhullott állat bűzére emlékeztető – szag áradt. Első reakciója a heves undor volt. A következő pillanatban rájött, hogy tévedett, és a szag valójában ragasztó volt. „Az undor érzése rögtön eltűnt, és a bűz mindjárt egész elviselhetőnek tűnt – írta –, valószínűleg az asztalosmunkához kapcsolódó meglehetősen kellemes képzetársítások miatt.” Természetesen a ragasztó akkoriban *tényleg* elhullott állatokból készült, de az [előbbi] kellemetlen érzést semmi más sem tudta semlegesíteni, mint az Angyal fejében változó mentális asszociációk.

Angyal állítása szerint az undor esetében nem pusztán egy rossz szagot érzünk; zsigeri félelem fog el bennünket, hogy beszenyez minket a szag. Minél közelebbi kapcsolatba

kerülünk vele, annál erősebb a reakció. Angyal tanulmánya még nagyobb öröme ad okot, amikor azt előszavának ismeretében olvassuk, amely kifejti, hogy az anyag csak „minden formáság nélkül gyűjtött” megfigyeléseken és beszélgetéseken alapszik; a módszer pedig, ha „egyáltalán ezzel a névvel lehet illetni”, híján van a tárgyilagosságnak és a leellenőrzésnek. Nyolcvan évvel később olvasva a tanulmányt – miközben a tudományos életben tovább gyűrűzik az ismétlések miatti válság – frissítően hat Angyal szerénysége. Pusztán csak egy ember vagyok, aki észrevesz dolgokat – mintha ezt mondaná a szerző. Lássuk, hová vezet mindez.

Rozinnal először nyár közepén találkoztam egy vietnámi étteremben az Upper West Side városnegyedben. Rikító sárga horgászkalapban és hajszálcikos sötétké ingben érkezett. Rendelés után leültünk egy világos faborítású asztalhoz és rizspalacsintát ettünk különféle ráhalmozott növényi „elemekkel”. Rozin rendelt egy zöld papaja-salátát, hogy ketten együk meg, és amíg [villánkra] szúrtuk a papajadarabokat, megjegyezte, hogy „a társas kötelék egy formája, hogy most egy tálból eszünk”. (Csapatával tanulmányozta a jelenséget.) Azért szórakoztató dolog egy kutatópszichológussal együtt lenni, mert hasznos jegyzetekkel lát el minden közvetlenül megélt jelenséget, Rozin esetében pedig, még a magyarázatokat is kiagyalja hozzá. Egy példával érzékeltetve, palacsintáink egy kosárlabda szélességének feleltek meg – hat ember is könnyen jóllakott volna belőlük – és mégis mindegyikünk gond nélkül eltüntette a hatalmas adagot. A „unit bias” – adagtorzítás – az a heurisztikus módszer, amelyet Rozin alkotott meg munkatársaival ennek a hatásnak a leírására még 2006-ban. Az elképzelés úgy szól, hogy az emberek hajlamosak feltételezni, hogy egy anyag adott egysége a megfelelő és optimális fogyasztandó mennyiség. Emiatt veszélyes a moziban árult pattogatott kukorica és az XXL méretű csokoládérúd, és valószínűleg ezért maradnak vékonyak a franciák – hagyományosan kicsi adagjaik mellett.

A jelenleg 85. évében járó Rozin Brooklyn Flatbush nevű részén született, zsidó szülők gyermekeként, akik bár maguk nem jártak

egyetemre, művelt és művészi érzékkel megáldott emberek voltak, akik örömmel fedezték fel, hogy fiúk egy lángelme. Bekerült egy tehetséges gyerekek számára nyitott állami iskolába, korán befejezte azt, majd teljes ösztöndíjat kapott a Chicagói Egyetemre, ahová nem sokkal 16. születésnapja után iratkozott be. A diploma megszerzése után a biológia és pszichológia határterületén végzett kutatásaiból írta meg doktori értekezését a Harvard Egyetemen, elvégzett egy posztdoktori képzést a Harvard Közegészségügyi Iskolán, majd 1963-ban a Pennsylvania Egyetemen kezdett tanítani, ahol kezdeti kísérletei a patkányok és aranyhalak viselkedésére irányultak. Miközben Rozin rövid idő leforgása alatt adjunktusból egyetemi docenssé, majd onnan egyetemi professzorrá küzdötte fel magát, úgy döntött, hogy belefáradt az állatok tanulmányozásába, és nagyobb vadakra szeretne koncentrálni.

1970 körül figyelme az olvasás elsajátítása felé fordult. Philadelphióban – ahogy sok más amerikai városban – gond volt azzal, ahogy a gyerekek olvasni tanultak. Rozint hajtotta az ok felfedezésének vágya, ezért beült az általános iskolai osztálytermekbe, és valami furcsát figyelt meg: a gyerekek nagy része képtelen volt másodikos korára megtanulni olvasni, de ugyanezek a gyerekek beszédben folyamatosan ki tudták magukat fejezni anyanyelvükön. Tárgyak ezreit tudták megnevezni, rá tudtak mutatni Rozinra, és azt kérdezték: „Mit keres ez a furcsa ember az osztálytermemben?” Az agyukban szépen elraktározott szavak hatalmas készletéhez képest gyerekjátéknak tűnt az ábécé 26 betűjének elsajátítása. Ehelyett kínlódtak vele. Rozin egy munkatársa segítségével összeállított egy kísérleti tantervet, amely a nyelvi elvonatkoztatás szintjein vitte végig a gyerekeket, megtanítva nekik a kínai logográfokat, majd a japán szótag-ábécét, és csak ezután alkalmazták ugyanezt a logikát az angolra. Rozin elmondása szerint a rendszer úgy működött, mint a karikacsapás, de az iskola részéről lanya volt az érdeklődés.

„Agyonnyomott a bürokrácia és a politika” – mondta Rozin. Semmi sem vonzotta a győzködés, a marketing és a lobbizás

folyamatában. Kiszámolta, hogy évekbe telne, mire tanterve iránt érdeklődni kezdenének a felelős tisztviselők, és kiképeznék a tanárokat annak teljesítésére. Ehelyett ő és egy kollégája jó pár tanulmányt írt kutatási eredményeikről, majd odébb álltak. „Ez a helyes módja az olvasástani tanításnak – mondta csaknem 50 évvel később vállat vonva. – Amennyire én tudom, semmi nem lett a dologból.” Akkoriban azon töprengett, hogy esetleg más kutatók is átvénnék az ötletet. De Rozin a maga részéről lezártnak tekintette az ügyet. Gondolatban már máshol járt, és azon a témán töprengett, aminek kapcsán majd a leginkább ismertté vált a neve.

Rozin érdeklődése az undor iránt elmondása szerint a hússal kezdődött. Bár jelenleg némi kivétellel (szalonna) peszkateriánus¹, még teljes mértékben mindenevőnek számított, amikor a húson kezdett el töprengeni. Jóllehet a hús egyike a világ legkedveltebb ételféleségeinek – amely teljes tápértékű és közkedveltségnek örvendő íze miatt –, számos kultúrában ehhez az ételhez kötődik a legtöbb tilalom is. Rozint nem érdekelték a hús egészségügyi vonatkozásai vagy gazdasági, illetve környezetvédelmi jelentősége. Ezeket a témákat már tanulmányozták. Ő a hús körüli egyfajta érzelmi negativitásra összpontosított. Ha az emberek nem szerették, akkor *tényleg* nem szerették. Egy szelet rothadt marhahús teljesen más reakciót vált ki, mint egy rothadt alma. Miért? Vagy inkább, mit? Mi volt a különbség a között, ha véletlenül egy penészes zöldségbe vagy pedeg egy penészes steakbe harapunk bele? Egy rothadt alma undorító, de a romlott hús a fertőzés, émelygés és beszenyeződés összefüggő, de világosan elkülönülő érzeteket keltik.

Ágyal tanulmányának volt köszönhető, hogy Rozin megvilágosodott, és erre támaszkodva kezdte el kidolgozni azt az elméletet, amely – és ez nem túlzás – az elkövetkező évtizedekben alapul szolgált minden későbbi, az undor meghatározására és megértésére tett kísérlethez. Abból a tényből indult ki, hogy az

¹ A peszkateriánusok olyan vegetáriánus embereket jelölnek, akik halat és a tenger gyümölcseit fogyasztják, de vörös és fehér húsokat nem [– a szerk.].

ember étrendjét tekintve rendkívül rugalmas. Szemben a koalákkal, amelyek szinte kizárólag csak eukaliptuszlevelet esznek, az emberek lehetőségek végtelen sorából kell választaniuk, ha ki akarják találni, hogy mivel csillapítsák éhségüket. (A „mindenevő dilemmája” egyike Rozin szóalkotásainak. A táplálkozástudományi sikerkönyveiről híres író, Michael Pollan később innen vette kölcsön.) Hangsúlyozza, hogy az undor kialakulása során az egyik meghatározó tényező lett abban, hogy mit együnk: ha valakiből teljesen hiányozna az undor érzete, akkor valószínűleg megenne valami szörnyűséget, és belehalna. Másrészt, ha valaki túl könnyen undorodik, akkor valószínűleg nem tudna elég kalóriát fogyasztani, és szintén meghalna. Legjobb megmaradni valahol félúton a neofóbia (az újtól való félelem) és a neofília (az új szeretete) egészséges keveréke között. Rozin azt állította, hogy az undor valamennyi formája abból a viszolygásból fakad, hogy esetlegesen olyan anyagokat nyeljük le, amelyeket nem szabadna, mint például férgeket vagy ürüléket.

Intuitív szempontból van értelme az étel középpontba helyezésének. Végül is, hányinger vagy hányás formájában „jelzést adunk” undorodásunkról – a hányingerrel arra céloz testünk, hogy hagyjuk abba az evést, a hányás pedig olyan, mintha megnyomnánk a „visszavonás” gombot azon, amit épp megettünk. Ha azonban az undor kizárólagosan biológiai jelenség lenne, minden kultúrában ugyanattól undorodnánk – ez azonban másként van. Ez arra sem ad magyarázatot, hogy miért érzünk undort olyan témákkal szembesülve, mint az állati kegyetlenség és a vérfertőzés, vagy egy bűdös hónalj szaga, illetve arra a gondolatra, hogy csótányokkal teli gödörbe esünk. Ezek közül egyiknek sincs köze az ételhez. Rozin következő terve annak kiderítése volt, hogy mi köti össze ezeket az undort kiváltó okokat. Mi az a közös bennük, ami egységes válasza készíthető?

1986-ban Rozin két kollégájával megjelentetett egy korszakalkotó tanulmányt *Operation of the Laws of Sympathetic Magic in Disgust and Other Domains*, ('A szimpatikus mágia törvényeinek működése undorban és más területeken'), amely szerint az érzelem bonyolultabb jelenség volt,

mint azt Darwin vagy a magyar kutatók vagy akár maga Rozin elgondolta. A tanulmány egyszerű, de szemléletes kísérletek sorozatán alapult. Az egyikben egy résztvevő alany asztalhoz ültettek egy tiszta laboratóriumi helyiségben. A kísérlet vezetője, aki mellette ült, vadonatúj eldobható poharakat csomagolt elő, és a kísérleti alany elé tette. Majd felbontott egy új doboz gyümölcslelét, és öntött egy kicsit a két pohárba. A kísérleti alanyt megkérték, hogy mindkét pohárból kortyoljon egy keveset. Eddig rendben is volt a dolog. Majd elővett a kísérletvezető egy tálcat, amelyen egy sterilizált, döglött csótány volt egy műanyag pohárban. „Most fogom ezt a sterilizált, döglött csótányt, amely teljesen veszélytelen, és beteszem ebbe a gyümölcslelét pohárba” – mondta a résztvevőnek. A csótányt beejtette az egyik gyümölcslelét pohárba, megkeverte egy csipesszel, majd eltávolította. Kontrollként a kísérletvezető ugyanezt tette egy darab műanyaggal, azt a másik pohárba merítette. Majd megkérdezték a kísérleti alanyokat, hogy melyik pohárból innának szívesebben. A végeredmény elsöprő többséggel (és voltaképpen megjósolható módon) a következő volt: szinte senki sem kívánta a „csótányos” gyümölcslevet. Egy kellemetlen – de gyakorlatilag ártalmatlan – dologgal való rövid érintkezés tönkretette.

Egy másik kísérletben a résztvevőket arra kérték, hogy egyenek meg egy kocka csokoládés karamellát, amely papírtányéron volt. Nem sokkal ezután ugyanabból a karamellából két további darab került a tányérra: az egyiknek „korong vagy muffin”, a másiknak pedig „meglepően valóságghú kutyaürülék” alakja volt. Az alanyokat megkérték, hogy kóstolják meg azt a darabot, amelyiket szeretnék. Szinte senki sem kért az averzív ingerekből, ahogy pszichológusok a „gusztustalan dolgokat” nevezik. (Amikor az utóbbit választó kivételekről kérdezték Rozint, legyintett, és azt mondta: „Mindig akad olyan, aki vagánykodni akar.”)

Ezek az eredmények kézenfekvőnek tűnhetnek, de a kísérletek meglehetősen ravaszul úgy lettek megtervezve, hogy undort váltsanak ki, nem pedig bármi egyéb tipikus étel-elutasító reakciót, amelyek közé sorolható

az utálat (valamit azért utasítunk el, mert rossz a kinézete vagy a szaga, mint például adott esetben a brokkolinak) vagy a veszély (valamit azért utasítunk el, mert bajunk lehet tőle, mint például a mérgegombát vagy a nem sterilizált csótányt), illetve az alkalmatlanság (valamit azért utasítunk el, mert nem tekinthető ételnek, mint például a fakéreg vagy a homok). Az undor egyetlen sajátos tekintetben nem hasonlított a másik három válaszhoz: elsősorban gondolati tényezők motiválhatják – az, hogy az ember mit tudott, vagy gondolta, hogy tud, az adott tárgyról.

Ez idáig a szimpatikus mágia egy pszichológusok által használt terminus volt a hagyományos kultúrákban, például a vadászgyűjtögető társadalmakban jelen lévő mágikus hitrendszerek magyarázatára. A szimpatikus mágiát jó néhány vastörvény jellemzi. Az egyik a fertőzés, azaz „ha már egyszer kapcsolatba kerültünk valamivel, mindig is kapcsolatban maradunk”. A steril csótányt tartalmazó gyümölcsle példázta ezt a törvényt; ha betettük volna” a gyümölcslet a hűtőbe, amelyben előtte a csótány úszkált, és egy évvel később ajánlottuk volna a résztvevőknek, továbbra sem itták volna meg. A másik ilyen törvény a hasonlóságé, azaz: „A hasonlóknak tűnő dolgok hasonlóak. A látszat egyenlő a valósággal.” Erről van szó a kutyagumi alakú karamella esetében.

Rozin és kollégái további forgatókönyveket eszeltek ki elméleteik tesztelésére. Meginnák-e vajon az emberek az almát, ha egy vadonatúj ágytálcában szolgálnák fel? Megkóstolnák-e kedvenc levesüket, ha egy használt, de „alaposan letakarított” légycesapóval kevernék meg? Odaérintenének-e egy új, még nem használt tampont az ajkukhoz? Felvennének-e egy igazi vintage náci sapkát, amelyen horogkereszt van?

Az 1986-os tanulmány megfelelt annak, amikor egy szobrász egy még megmunkálatlan alakot váj ki a szoborhoz a márványtömbből; Rozin ezután megjelentetett írásai a vésővel végzett finommunkálatok voltak, amelyek az alatta rejlő anatómiai pontosságot tárták fel. A következő évben megjelent munkájában megfigyelte, hogy egyes undor-reakcióink úgy vannak tervezve, hogy a kórokozók

elkerülését célozzák. E logika szerint az a személy, aki elfordul, hogy elkerülje egy beteg tüsszentésének hatóságát, valószínűleg életben marad, és olyan utódokat hoz világra, akik maguk is igyekeznek majd elkerülni mások bacilustömegét tüsszentéskor.

Rozin kidolgozta a szerinte „állati létünkre” emlékeztető elméletet is, amely feltételezi, hogy az undor egyfajta módja annak, hogy mindenáron mellőzzük azt a tengernyi bizonyítékot, amelyek szerint az emberek valójában emlősök, akik éppúgy táplálkoznak, ürítenek, véreznak, párzanak és meghalnak, mint minden más emlős. Higiéniai törvényeink megkövetelik, hogy ne játsszunk saját ürülékünkkel, mint a kutyák. Szexuális törvényeink megkövetelik, hogy testvérek ne éljenek nemi életet, mint a macskák teszik, ne közösjünk halottakkal, mint bizonyos kígyók, vagy hogy ne fáljuk fel saját gyerekeinket, mint a nyulak. Az ilyen tisztasági szabályokhoz való ragaszkodásnak nagy szerepe van abban, hogy kevésbé legyünk tudatában annak, hogy testünk temploma csak egy hústömeg. Rozin egyik legmeghökentőbb elmélete szerint az undor saját halálunk előrevetítőjeként működik. A penészes hússal való minden találkozásunk szomorú ízelítő a biztos jövőből, ahol mi magunk is azzá válunk.

Az undornak mind a valóságot feszegető, mind a társadalmi vetületei kiváló anyagot szolgáltatnak a komédia számára. Vegyük például ezt a monológot egy 1995-ös Seinfeld-epizódból:

Jerry: „Aminap a hajról gondolkodtam – és hogy milyen furcsa dolog, hogy az emberek megérintik egymás haját. Még meg is csókolhatunk egy másik emberi lényt, épp a feje búbján. De ha azoknak a hajszálaknak csak az egyike valahogy lekerül arról a koponyáról, akkor az egyik lehető legutálatosabb, legundorítóbb dologgá válik. Ugyanaz a haj. Az emberek felhördülnek: *Egy hajszál van a főzelékemben!*”

Seinfeld véleménye az elhullatott hajszálakról érvényes a körmökre, a korpára és a testről lepotyogó egyéb darabokra, akár a miénk (annál gusztustalanabb, minél régebben megváltunk tőle), akár másvalaké (mindig gusztustalan). Amit ártalmatlannak tekintünk a test felületén

vagy valamely testüregünkben megbújva – legyen az orrvádaké, köpet, vizelet – onnan kiszabadulva rögtön szennyező anyaggá válik.

1994-ben Rozin munkatársaival egy 32 tételes undorskálával állt elő az egyes ember érzelmi érzékenységének mérésére. Addigra már az undornak hét területét különítette el: az ételt, az állatokat, a test végtermékeit, a szexuális devianciát, az ő kifejezésével élve a „testburok megsértését” (például, az alvadt vért), a higiénia hiányát és a halállal való érintkezést. A teszt első része olyan igaz-hamis állításokból állt, mint például „Hajlandó lennék megkóstolni a majomhúst bizonyos körülmények között” vagy „Egyáltalán nem zavarna, ha azt nézném, hogy egy üvegsemű ember kiveszi a szemét a szemgödörből”. A második rész arra kérte a személyt, hogy értékelje, mennyire találna undorítóknak bizonyos tapasztalatokat, mint például „Megtudja, hogy egyik barátja csak hetente egyszer vált alsóneműt” vagy „Mezítláb sétál a betonon, és rálép egy gilisztára”.

Rozin saját 7,5-es pontszáma sokkal alacsonyabb volt, mint az átlagos 17. Ez az interakcióink során is megmutatkozott. Egyik este vacsora közben elővette iPhone-ját, hogy ételekről készített fotókat osszon meg, amelyeket egyik, amatőr szakács fia készített: rántott tarantulák, tücskök csiliszósóban, olívaolajon pirított lisztkukacok. A desszert egy tányér csokoládés sütiből készült fekália-utánzat volt. „Az egyik fel van tekeredve – mondta Rozin az egyik sütiről, és kinagyította – Jól szórakoztunk.”

Később aznap éjszaka a temetés témája került szóba. Rozin elmagyarázta, hogy még nem döntött az ügyben, hogy mit csináljon magával halála után. „Történelmileg nézve a legtöbb kannibál megette az öseit” – mondta. – „Úgy értem, megették őket, miután meghaltak; nem ölték meg őket.” Rozin elismerte, hogy a rituális emberevés kevésbé vonzza az átlagembert, de úgy gondolta, hogy a mögöttes koncepciónak van bizonyos szépsége. „Amikor a volt feleségem meghalt, elhamvasztották, és a hamvait egy fa alá temették a hátsó udvarban” – mondta. – És úgy éreztem, ennem kell egy kicsit belőle.”

Miért? – kérdeztem, miközben Rozin egy darab bagettet vajazott.

„Hogy magamba fogadjak valamit abból a személyből, akit annyira szerettem – válaszolta, mintha magától értetődő lenne. – Mellesleg finom ez a kenyér.”

Az undorról szóló beszélgetés állandó velejárója az elmúlt kétszáz év során, hogy az emberek szeretik azt állítani, hogy az ő korszakuk a létező legundorítóbb. Nyilvánvalóan ez nem lehet igaz. Elképzelhetetlen, hogy a modern közegészségügy korszakának beköszöntése óta bármely korszak undorítóbb lenne, mint a megelőző évezredek. Igaz, ma könnyűszerrel vásárolhatunk hányás ízű gumicukrot a helyi hipermarketben és nézhetünk az interneten videókat arról, hogy embereket fejeznek le. De ezek választható tevékenységek. A legnagyobb undortöltetet hordozó jelenetek – például a betegek gondozása – javarészt intézményekben történnek, nem pedig otthon. A szemetet hermetikusan zárható zsákokba helyezük el. Ürülékünk pillanatok alatt eltűnik a csatornák láthatatlan hálózatán a tározók és szennyvíztisztító létesítmények irányában.

„Az undornak része maga a tudatosság, az, hogy tisztában vagyunk undorodásunkkal” – írta William Ian Miller jogászprofesszor 1997-ben. – „Az undor szükségképpen sajátos, jellegzetes módon nehezen elhessegethető és leküzdhető gondolatokkal jár annak utálatosságáról, amely az undor tárgya.” Azaz, nem undorodhatunk úgy, hogy nem tudjuk, hogy undorodunk. Ezzel összefüggésben nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy az emberen kívül más állati lények undort éreznének. Utálatot – igen. Nemtetszést – igen. De az a képesség, hogy undorodjunk valamitől, Miller kifejezésével élve „emberi és emberré tesz”. Ultramagas küszöbvel azok rendelkeznek, akiket „más kategóriákba tartozónak gondolunk: protohumánnak, mint a gyerekeket, szubhumánnak – félállatinak –, mint az örülteket, vagy emberfelettinek, mint a szenteket”. A 14. századi szent, Sienai Szent Katalin arról volt híres, hogy egy nő nyílt sebéből megitta a szivárgó gennyet az önmegalázás szent cselekményeként.

Sianne Ngai kultúraelméleti szakértő az undorról mint társadalmi érzésről írt. Ha valakit nagyon mélyen érint a dolog, gyakran azt akarja,

hogy mások is megerősítsék a tapasztalatát. (Mint például a következő esetben: „Te jó ég, milyen büdös ez a sajt. Szagoljátok meg tí is!”) Nemrégiben kutatók kimutatták, hogy az undor pontos előrejelzést ad a politikai irányultságról: a konzervatívok sokkal erősebb undorválaszt adtak, mint a liberálisok. Egy 2014-es tanulmányban egy sor képet mutattak a résztvevőknek – némelyik undorító volt, némelyik nem –, míg figyelték agyi reakcióikat. A kutatók nagy sikerrel tudták megjósolni az egyes személy politikai orientációját ezeknek a funkcionális mágneses rezonancia adatoknak (fMRI) az elemzése alapján.

Rozin leghíresebb tanítványa Jonathan Haidt szociálpszichológus és a *The Coddling of the American Mind (Az amerikai elme kóválygása)* című sikerkönyv társszerzője, aki a Pennsylvania Egyetemen szerezte meg doktorátusát, és számos közös tanulmányt írt Rozinnal. „Elmentem hozzá, mert erkölcspszichológiával foglalkoztam, és nem igazán gondoltam az undorra – mesélte nekem Haidt telefonon. – Amikor azonban elkezdtem tanulmányozni a különféle néprajzi leírásokat, láttam, hogy szinte mindegyiknek megvoltak a szabályai a tisztaságot és a szennyeződést illetően. Szabályok tömkelege – a menstruációról, a holttesttel való bánásmódról, szexuális tabukról, étkezési tabukról.” Feltűnt neki, hogy a nyugati társadalmak világszerte kivételt képeztek a tekintetben, hogy nem szabályozták olyan szigorúan az undorral összefüggő tevékenységeket. Majd rájött, hogy ez nem teljesen igaz; Amerikán belül rengeteg olyan csoport volt, amely törvényileg szabályozta az undort keltő testi működéssel kapcsolatos szokásokat, mint például az ortodox zsidók és a katolikusok, és kisebb mértékben a szociálkonzervatívizmus hívei. Csak a szekuláris, „haladó” szemléletű nyugatiak körében maradt az undor némiképp szabályozás nélkül.

Haidt a továbbiakban a szó politikai használatára összpontosított, észrevéve, hogy az amerikaiak gyakran listáznak olyan dolgokat undorítóknak [„disgusting”], mint a rasszizmust, a kegyetlenséget, a képmutatást és a [katasztrófa helyzetekben] mentőautót üldöző

jogászokat². „A liberálisok azt mondják, hogy a konzervatívok undorítók. A konzervatívok szerint a jóléti állam juttatásait jogtalanul kihasználók undorítók” – írta egy Rozinnal és két másik szerzővel közösen írt tanulmányban 1997-ben. Miről is volt itt szó? Az angol nyelv metaforikus furcsasága lenne, hogy tevékenységek ilyen széles sorának jellemzésére használja az „undor” szót? Vajon a szakértők, akik egész nap ott ülnek és undorodnak a tévében, vödört tartanak az asztaluk mellett, vagy egyszerűen csak pontatlanul fejezik ki magukat nyelvileg?

Valójában egyik esetről sincs szó. Amikor Haidt és Rozin más nyelveket vizsgáltak, úgy találták, hogy sok nyelvben van olyan szó, amelynek összetett jelentése egyenértékű az „undorral” – olyan szavak, amelyek mind a jogalkotásra, mind a hasmenésre alkalmazhatók. Németül ott van az *ekel*. Japánul a *ken'o*. A bengáliban a *ghenna*. A héberben ott van a *go-al*. Amikor egy izraeli nőt megkérdeztek, hogy milyen helyzetek váltották ki benne a *go-al* érzését, felidézett „egy szörnyű balesetet, ahol testrészek hevertek szanaszét” és egy személyt, „aki épp piszkálta az orrát, és később megette, amit kipiszkált”. De azt is elmondta, hogy „ha nagyon nem szeretünk egy politikust, akkor a *go-al* szót szoktuk használni rá”.

Ha az undor eredetiszerepe az volt, hogy veszélyt jelző szalagként betapassza a szánkát, akkor ez a szalagot – az idők során – ráhelyeztük testünk egyéb nyílásaira (hogy megrendszabályozza szexuális tevékenységünket) és elménkre is (hogy erkölcsi szempontból fegyelmezze tevékenységünket). Az érzelmnek ez a hatalma akkora, hogy egyetlen kicsinyke kis anekdota képes tönkretenni egy egész elnöki kampányt. Talán emlékszünk még egy 2019-es történetre Amy Klobuchar szenátorról, aki egyszer egy fésű segítségével ette meg salátáját. A cikk szerint a titkára vette a salátát az egyik reptéren. Később, amikor a szenátorasszony meg akarta enni salátáját a repülőn, látta, hogy nem adtak hozzá evőeszközt. Klobuchar ekkor leszidta

2 A 'mentőautók üldözése' kifejezés Amerikában arra utal, amikor egy ügyvéd ügyfelet keres a katasztrófa helyszínén [- a szerk.].

titkárát, majd elővett egy fésűt a táskájából, és (valahogy) megette vele a salátát. Amikor végzett, a fésűt odanyújtotta a titkárnak, és felszólította, hogy tisztítsa meg azt.

A fésű-sztori része volt egy nagyobb narratívának arról, hogy miként bánik a szenátorasszony munkatársaival, amelyet Klobucharnak cselesen sikerült lelkiismeretessége bizonyítékaként feltüntetnie. Csodálhatjuk az igyekezetet, de védekezése hiábavaló. Senkit sem tudott meggyőzni arról, hogy az általa elkövetett hiba magas elvárásainak tudható be. A hiba abban állt, hogy valami gusztustalant művelt többek szeme láttára. Ezt a képet nem lehet kitérőlni. Nem tudjuk úgy olvasni a sztorit, hogy ne képzelni el a fésűt, egy hajszálat, amely talán még be van akadva a fogak közé, és bepottyan az olajos reptéri salátába. Hatása beszennyez, mint minden undorító történet esetében. Így az anekdota átkerült a szavazókba. A saját nyelvükön érezhették a fésű ízét, és nem volt más választásuk, mint nehezteljenek Klobucharra, hogy odatette.

Egyik hétvégén nemrégiben elhaladtam egy kamion mellett, amelynek a lökhárítóján a következő matrica volt olvasható: „Bárki elégeti vagy megbecsteleníti az amerikai zászlót, e kamion vezetője kiszáll és [káromkodás] LEÜTI.” Ez egy tökéletes lakmusz-teszt volt Haidt szempontjából. Ha egy liberális elsétálna a kamion mellett, valami ilyesmire gondolna: ennek a férfinak – egyértelmű, hogy férfi – haragkezelési problémái vannak. Ha egy konzervatív sétálna el ugyanott, a következő mondaná: Ez a férfi – egyértelmű, hogy férfi – biztosan jó hazafi. Haidt szavaival élve: „Vannak emberek, akik számára egy zászló csupán egy anyagdarab, de a legtöbb ember számára, a zászló nem egy anyagdarab. Szentség övezi.” Ha valaki egy téglalap alakú textilnek tarja a zászlót, érthetetlen lenne undorodása a feltételezhető megszenteltelenítéstől. Ha valaki a zászlót szent jelképnek tekinti, felfoghatatlan, hogy ne érezzen így.

Ez a két embertípus – amely nagyjából a „liberális” és a „konzervatív”, vagyis az „undorra viszonylag érzéketlen” és „undorra

viszonylag érzékeny” – külön erkölcsi mátrixban él. Ha furcsának tűnik, hogy az undorra való érzékenységi és a politika ennyire szorosan összefügg, idézzük emlékezetünkbe, hogy az undorra való érzékenység valójában a tisztasággal és a szennyezettséggel kapcsolatos érzéseinket méri. Ezek pedig hozzájárulnak erkölcsi rendszereink felépítéséhez, és az erkölcsi rendszereink szabják meg politikai irányultságunkat.

Az undor leküzdésére tisztasági rítusokat végzünk, mint például leöblítjük fejessalátánkat, hogy ne legyen földes, vagy „töröljük” azt a félig-meddig ismert közszereplőt, aki tinédzser korában rasszista tweetet tett közzé. Ügyelünk a szánk, testünk és a nemzetünk határvonalaira. Adolf Hitler visszataszítónak találta a zsidókat, és eszerint jellemezte őket írásaiban. A nők jelentik az emberiség másik kategóriáját, amelyet következetesen visszataszítónak tartanak; csak hogy egy példát kiragadjunk a több millió közül: Anne Hollander divattörténész szerint a hosszú szoknya évszázadokon át uralkodó divatja azzal volt magyarázható Nyugat-Európában, hogy el akarták rejteni a test alsó felét és hosszúsága által a nemi szerveket. Hollander úgy véli, hogy a sellők nem csupán a folklórban élő figurák, hanem az iszonyatos undor kifejeződését is jelentik a női altest anatómiája iránt, amelyet kétéltűekhez hasonlóan nedvesnek és utálatosnak tartanak.

A tisztítási rítusok lehetnek egészségesek is (kézmosás) vagy bírhatnak rituális jelentőséggel is (keresztelés). Soha nem fogjuk levetkőzni magunkról tisztálkodási ösztönünket, még ha különféle okokat találunk is rá: igazság, hazafiasság, haladás, hagyomány, szabadság, közegészségügy, Isten, tudomány. Az egész alatt mindig is ott lesz a zavarodott mindenevő, aki egy harmatos gombára lel az erdőben – és fogalma sincs, hogy mi történik, ha megeszi.

Rozin egyik legnagyobb szóalkotása a „jóindulatú mazochizmus”, amely olyan tapasztalatokat ír le, amelyek élvezetesek, nem annak ellenére, hogy kellemetlenek, hanem épp kellemetlenségük miatt. A horrorfilmek, mélyszöveti masszázs, a gumikötél-ugrás, a csipős csilipaprika, a jéghideg zuhany és a tragikus

véget érő regények mind beleillenek ebbe a kategóriába. Gondolhatunk még néhány egyéb hatásra, mint az akupunktúrára és John Waters filmjeire. Egyik este vacsora közben Rozin rámutatott, hogy „sok ember szereti megnézni saját [produktumát], miután elvégzi dolgát a vécén. Elbűvölőnek találják, meg viccesnek is. Ennek is valószínűleg köze van a jóindulatú mazochizmushoz.”

Az elképzelés lényege, hogy ezek az élmények hasonló izgalmat kínálnak, amikor félelmet vagy undort keltenek, vagy fájdalmat okoznak anélkül, hogy életveszélyes fenyegetést jelentenének számunkra. Azon képességünk, hogy ellen tudunk állni a „biztonságos” fenyegetéseknek azon kellemes érzéssel tölt el bennünket, hogy urai vagyunk a helyzetnek. Ez egy metaélmény: Amikor bekapunk egy darab szellempaprikát [a világ legerősebb paprikája] vagy megnézzük az *Ördögűző* című filmet, akkor azon kapjuk magunkat, hogy átélünk valamit, és élvezetet jelent számunkra az, hogy képesek vagyunk áthidalni a szakadékot aközött, amit rossznak kellene éreznünk, de ehelyett a pusztá akaratumk révén szórakoztatónak tartjuk.

Az undorhoz hasonlóan, a jóindulatú mazochizmus egyedülállóan emberi tapasztalat. Nincs rá bizonyíték, hogy delfinek, prérfarkasok vagy elefántok hódolnának-e ennek az érzésnek. Több napomba került, míg megemésztettem Rozin és munkatársai erről írt tanulmányát, és például szolgál a jelen témához: egy rendkívül idegesítő dolog, amely elvont és nehezen elnyerhető jutalommal jár. A csilipaprikától kiver bennünket a víz; a tragikus végű regények megrikatnak bennünket; a tudományos írások pedig szavak formaldehidjébe balzsamoznak, majd megajándékoznak egy ragyogó kifejezéssel, amelyet életünk végéig használhatunk.

Számomra a jóindulatú mazochizmus kincseshányója – és hamarosan talán az olvasóé is – az FDA (az amerikai Szövetségi Élelmiszer- és Gyógyszerügyi Hivatal) *Food Defect Levels Handbook* (Az élelmiszerszennyezés szintjének kézikönyve), amelyet élelmiszergyártóknak terveztek, de bárki számára elérhető online, hogy böngéssze, amit elég gyakran szoktam

is. Ismerteti az adott élelmiszerben található undorító anyagnak azt a mennyiségét, amelynek megléte végrehajtási intézkedéseket kell kiváltson – ami annyit jelent, hogy ha kevesebb van belőle, akkor nincs semmi probléma. A weboldal elárulja, hogy a kereskedelmi forgalomban kapható mogyoróvaj 100 grammonként legfeljebb 30 rovarmaradványt és egy rágcsálótól való szőrsházat tartalmazhat. Egy gombakonzervben legfeljebb csak hús kukac lehet. A sózott olívbogyónak csomagongként csak legfeljebb negyedrésze lehet penészes. Egy okos vállalkozó csak annak alapján létre tudna hozni egy fogyókúra programot, hogy felhívja az emberek figyelmét a lárvákra, a rothadásra és a bogárpetékre, amelyek kedvenc ételeiket tönkreteszik. De ki akarna így élni? Az undor elleni legjobb védőbástya – mint az egyetlen védőbástya az élet megannyi nyomorúsága ellen – végül is a tagadás.

(*The New York Times*)

Andrew E. Kramer³

A két ortodox egyház sorsa is kockán forog

Az orosz egyház azt reméli, hogy közös moszkvai pátriárka alatt egyesül a független ukrainai ággal, amely lehetővé tenné számára, hogy a szláv ortodox világ legszentebb helyei felett gyakorolja uralmát.

Egy középkori kolostor macskaköves udvarán áll Jefrem érsek. A jeges szél belekap fekete reverendájába, a távolban tüzérségi lövedékek ropogása hallatszik. A püspök gondterhelt a háború miatt, amely lassan körbezárja Kijevet.

Míg azonban az ukrán kormány minden életerős férfit az ország megvédésére szólít fel az orosz invázióval szemben, a püspök némileg másként látja a dolgokat. Mivel az oroszok és

³ Andrew E. Kramer 17 éve tudósít Oroszországról és Kelet-Európáról a *The Times* számára, és az orosz invázió kezdete óta Ukrajnában tartózkodik.